

S ZÁKLADOVÁ VĚTNÁ STRUKTURA

ZÁKLADOVÁ VĚTNÁ STRUKTURA JAKOŽTO MINIMÁLNÍ VĚTA

Při osvětlování valenční teorie vyjdeme z kratší modelové promluvy³. Odstraňte z každé z jejích deseti vět všechny větné členy, bez nichž bude daná věta stále ještě významově úplná a mluvnicky správná. Neměňte přitom tvary slov ani jejich větněčlenskou platnost.

Takové minimální větě říkáme základová větná struktura. Jejím jádrem, samozřejmě neodstranitelným, je sloveso v určitém tvaru. Ve dvojčlenné větě do ní vždy rovněž patří podmět; pokud zůstane nevyjádřený, pak nikoli proto, že by nebyl její součástí, nýbrž proto, že je bezpečně identifikován kontextem.

1. *Moje sestra je velmi roztržitý člověk.* 2. *Například včera ztratila svoje klíče od auta.* 3. *Prý je večer hodila na pohovku.* 4. *Prohledali jsme bez úspěchu celý byt.* 5. *I druhý den si sestra počínala krajně nezodpovědně.* 6., 7. *Otec jí rychle obstaral náhradní klíče, ona je ovšem zapomněla doma.* 8. *Ještě ke všemu šla do práce bez deštníku.* 9. *Přitom lilo od rána do večera jako z konve.* 10. *Po návratu domů vypadala hodně otrávená.*

Řešení úkolu vás patrně poněkud překvapilo. Pouze jedna věta (9) zůstane významově úplná i mluvnicky náležitá po odstranění všech větných členů kromě slovesa. V ostatních případech musí být na slovesný přísudek navázán ještě jiný větný člen, jinak danému vyjádření něco chybí významově nebo je defektní mluvnicky.

Jak tedy vypadají hledané minimální věty, tj. základové větné struktury?

1. *Sestra je člověk.* 2. *(Sestra) ztratila klíče.* 3. *(Sestra) je hodila na pohovku.* 4. *(My) jsme prohledali byt.* 5. *Sestra si počínala nezodpovědně.* 6. *Otec jí obstaral klíče.* 7. *Ona je zapomněla doma.* 8. *(Sestra) šla do práce.* 9. *Lilo.* 10. *(Sestra) vypadala otrávená.*

Z toho vyplývá, že nejjednodušší stavební jednotkou české (dvojčlen-

né) věty evidentně není vždy skladební dvojice podmět – přísudek. Některá spojení tzv. holého podmětu s tzv. holým přísudkem totiž netvoří v češtině smysluplnou a mluvnicky správnou větu (srov.: **sestra ztratila; *my jsme prohledali*).

Pokračujme v analýze. Jak již bylo řečeno, jádrem věty je sloveso v určitém tvaru. To bývá v reálné promluvě jen výjimečně významově zcela samostatné (v některých jednočlenných větách, zde *Lilo*). Ve většině případů naopak předpokládá význam slovesa jisté účastníky pojmenovávaného děje či stavu. Těmi mohou být podmět (zde *sestra, ona, my, otec*), předmět (zde *klíče, je, byt, jí*), příslovečné určení (zde *na pohovku, doma, do práce*), doplněk (zde *otrávená*).

Přichází klíčové místo našich úvah. Je zjevné, že výrazy závislé na slovese k němu nejsou – s ohledem na jeho věcný význam – připoutány stejně silně. Některé tvoří se slovesem kompaktní významový celek, jiné nikoli. Např. v naší větě 2 je předmět *klíče* na své řídící sloveso *ztratila* navázán velmi těsně, na rozdíl od volnějšího spojení slovesa *obstaral* s předmětem *jí* ve větě 7. Ještě markantnější je tento rozdíl u příslovečných určení: zatímco výrazy *včera, bez úspěchu, rychle, od rána do večera, jako z konve, po návratu* jsou ke svým řídícím slovesům připoutány volně, výrazy *na pohovku, nezodpovědně* jsou na slovesa navázány tak těsně, že je vůbec nelze z věty vypustit, aniž by se zhroutil jak její věcný obsah, tak mluvnická stavba. Příslovečná určení *doma, do práce* stojí z tohoto hlediska na půli cesty: cítíme, že význam slovesa *zapomenout* vyžaduje – máme-li na mysli nějakou věc – nejen doplnění *co*, ale i *kde* a význam slovesa *jít* doplnění *kam*. Přitom v obou případech rozhodně nejde o připojení tak silné jako u *počínat si jak*, avšak na druhé straně ani o tak volné jako u *ztratit kdy*.

Konečně některé výrazy nejsou na sloveso navázány vůbec – konkrétně přívlastky (zde *roztržitý, svoje, od auta* aj.) a příslovečná určení rozvíjející přídavné jméno (zde *velmi, krajně, hodně*).

Lze učinit dílčí závěr: do minimální věty nepatří, a tedy součástí základové větné struktury nejsou ty výrazy, jejichž významový vztah ke slovesu je velmi volný, nebo které se na něj vůbec nenavazují, tj. netvoří s ním skladební dvojici.

Zbývá osvětlit dva jevy, které jsou s vyvozenými poznatky zdánlivě v rozporu:

1. Jak jsme právě konstatovali, veškeré přívlastky a mnohá příslovečná určení se neúčastní stavby minimální věty, tj. nepatří do základové vět-

³ Má-li se na malé ploše přehledně demonstrovat co nejvíce typů základových větných struktur, není prakticky možné nalézt kratší reálnou promluvu, jež by byla žádanými jevy reprezentativně nasycena. Proto byla výchozí promluva k analýze zformulována jako cvičný model.

ne struktury. Při reálné komunikaci však tyto větné členy v některých případech mohou být v daném vyjádření být musejí, jinak by postrádalo významovou hodnotu nebo vůbec smysl. V naší výchozí promluvě jsou to zejména příslovce *rozhodně, náhradní*, podivně by s ohledem na kontext přirovnání i označení příslovečného určení *bez deštěníku*.

Právě spojuje v rozdílu mezi větou a výpovědí. Jak již víme, věta je abstraktní model, výpověď je základní jednotka promluvy v reálné komunikaci. Ve výchozí situaci zkoumáme věty, nikoli výpovědi. Minimální věta, tedy základová větná struktura, je skutečně tím, co má v názvu: totiž minimální, elementární jednotkou větné stavby. A protože jejím jádrem je sloveso, mohou se její součástí stát jen ty výrazy, jež jsou navázány na sloveso (významově i mluvnicky). Komunikační situace ovšem často vyžaduje, aby byl do promluvy zařazen větný člen na sloveso nenavázaný, například přísloveček. Uveďme k tomu ještě jiný příklad, citát ze vzpomínek na prezidenta naší republiky: *Masaryk si tohoto politika vůbec neznal. „Je to špatný člověk,“ vyjádřil se o něm při jedné příležitosti. Zřejmě by mohl vypustit přívlastek špatný, jinak výpověď úplně ztratí smysl. Přesto však tento výraz není součástí minimální věty. To lze dokázat například vyjádřením velkého množství jiných výpovědí, z nichž přívlastkové přívlastek přívlastek z takové konstrukce vypustit můžeme – srov.: *Masaryk byl velmi smutčen malicherným politikařením stran. „To je velký problém.“* atd.*

Indy si specifický kontext vynutí zařazení výrazu sice na sloveso navázaného, ale takového, který by v řadě jiných vět u téhož slovesa stát nemusel. V našem případě jde např. o příslovečné určení *bez deštěníku*.)

V ostatních případech tak dojde k tomu, že minimální výpověď přesáhne svou minimální větu čili základovou větnou strukturu.

Z hlediska větných členů, jež do základové větné struktury patří, naopak do promluvy zařazené být nemusejí, aniž by to narušilo její významovou či mluvnickou konzistenci. Mohou tedy zůstat nevyjádřeny, ačkoli citíme, že jejich významový vztah ke slovesu je relativně těsný. Autor je prostě jen nechce do promluvy zařadit, protože jsou dostatečně známe z kontextu nebo komunikační situace, popř. nepodstatné z hlediska promluvy.

Například se to týká podmětu, ale může jít rovněž o tzv. všeobecný předmet nebo o příslovečné určení: *Přišel včas.* (Např. *Pavel.*) *Tedy všichni čest, daří se ti!* (T.) *daří se ti dílo, podnikání apod.) Lidé dnes málo čtou.* (Bazumí se: *Lidé málo čtou uměleckou literaturu.*) *Utkání se prodloužilo.* (T.) *prodloužilo se přes plánovaný čas, do pozdní noci apod.)*

Shrneme-li: Sloveso v určitém tvaru ve funkci přísudku je schopno vázat

na sebe výrazy, bez nichž by věta nebyla významově celistvá a mluvnicky správná. Jsou-li v konkrétní větě na sloveso navázány pouze ony a žádné další, vzniká minimální věta neboli základová větná struktura. Výrazy, které na sebe sloveso vůbec neváže, nebo jež váže jen zcela volně, do základové větné struktury nevstupují. (Pojem „navázat“ vztahujeme i na podmět.)

6. VALENČNÍ TEORIE (2. část)

ZÁKLADOVÁ VĚTNÁ STRUKTURA (DOKONČENÍ)

S

DEFINIČNÍ VYMEZENÍ

ZÁKLADOVÉ VĚTNÉ STRUKTURY (ZVS)

Základová větná struktura (ZVS) je minimální významově úplná (celistvá) a mluvnicky správná větná konstrukce; tvoří ji přísudkové sloveso v určitém tvaru a výrazy, jež na sebe toto sloveso významově těsně váže a jimž určuje podobu, resp. tvar.

TYPY ZÁKLADOVÉ VĚTNÉ STRUKTURY

Sloveso tvoří spolu s výrazy na něj navázanými různé typy základové větné struktury.

Základová větná struktura má podobu konkrétní (minimální věta v daném kontextu) a abstraktní (model vyjádřený symboly).

Zápis základových větných struktur pomocí symbolů se nazývá gramatický větný vzorec (GVV). Repertoár symbolů užívaných v gramatických větných vzorcích se liší podle toho, zda členy základové větné struktury zapisujeme na úrovni větných členů, nebo slovních druhů (viz i kap. I. 10). V prvním případě se užívají tyto symboly (od původu zkratky latinských termínů):

P – predikát (přísudek)

S – subjekt (podmět)

O¹, O² – objekt (předmět)

ADV – adverbiale (příslovečné určení)

ATV – atribut verbale (doplňek)

Horní číselný index ukazuje, že ve větě je více výrazů téže větněčlenské platnosti.

Základových větných struktur vyjádřených vzorci tohoto typu je v češtině až překvapivě málo – pouhých jedenáct s přísudkem slovesným a dalších pět s přísudkem jmenným se sponou.

Základové větné struktury s přísudkem slovesným⁴

1. P *Prší. Zablýsklo se.*
2. P – O *Došlo ke změně. Ulevilo se mně. Nechutná jí. Bratrovi se stýská.*
3. P – O¹ – O² *Zželelo se mi tě.*
4. P – O – ADV *Daří se mu dobře. Loupe mě v kříži.*
5. S – P *Tchoř smrdí. Otec se koupe. Pavel mlčí.*
6. S – P – O *Bratr užívá penicilin. Jím chleba. Petr pomáhá sestře. Všichni toužili po úspěchu. Nesmíš nic rozbít! Kluk třásl stromem.*
7. S – P – ADV *Obžalovaný se ocitl před soudem. Nepál leží v Asii.*
8. S – P – ATV *Ředitel se zdál unavený. Premiérem se stal Winston Churchill.*
9. S – P – O¹ – O² *Banka poslala klientovi peníze. Řekněte jim pravdu! Otec daroval dceři auto.*
10. S – P – O – ADV *Kameraman umístil reflektor nad střechu. Postavili jsme skříň na zem.*
11. S – P – O – ATV *Pokládali ho za pomateného. Lékař uznal pacienta neschopným.*

Základové větné struktury s přísudkem jmenným se sponou

1. P Jednočlenné věty s přísudkem jmenným se sponou: *Je chladno.*
2. P – O Jednočlenné věty s přísudkem jmenným se sponou a s předmětem: *Je mi chladno. Bratrovi je smutno. Bude jich málo. Bylo slyšet řev.*
3. P – ADV Jednočlenné věty s přísudkem jmenným se sponou a s příslovecným určením: *V pokoji nebylo útulno.*
4. S – P Dvojčlenné věty s přísudkem jmenným se sponou: *Matka je učitelka / učitelkou. Otec byl nemocen. Bratr bývá nevrlý. Tohle bude problém! Dědeček se stává nevrlý.*

⁴ Jde o ilustrující výčet, který v žádném případě není určen k pamětnému osvojení.

5. S – P – O

Dvojčlenné věty s přísudkem jmenným se sponou, v nichž je na jmennou či slovesnou část přísudku navázán ještě předmět: *Král byl dbalý své cti. Petra je podobná matce. Šaty jsou mi dobře.*

Poznámka: Některé příručky uvádějí ještě další tři typy, a to: P – ADV (*V hodinách hrklo*), P – ADV¹ – ADV² (*Na půdě páchlo plesnivinou*) a S – P – O¹ – O² – O³ (*Lékař řekl pacientovi o jeho zdravotním stavu pravdu*). V posledním případě by o ZVS rozhodoval slovosled – srov. s větou *Lékař řekl pacientovi pravdu o jeho zdravotním stavu*, jejíž ZVS je S – P – O¹ – O², neboť spojení *o jeho zdravotním stavu* je zde rozvitým přívlastkem neshodným.

Absence trpného rodu v uvedených příkladech není náhodná. Větné struktury s trpným rodem a některé další nejsou totiž základové, nýbrž transformované (viz kap. I. 9).

Tvaroslovné varianty se samozřejmě v podobě ZVS, a tedy ani v GVV neodrazí. Věty *Vypil jsem láhev vody, Sportovci vypijí až tři láhve za hodinu, Vypije ji, Vypij všechny láhve, Musíš ji vypít* mají tutéž základovou větnou strukturu, totiž S – P – O.

Mezi konkrétní a abstraktní podobou ZVS je do jisté míry podobný poměr jako v matematice mezi konkrétními veličinami a vzorcem pro jejich obecný vztah. Např. rovnici jakékoli kružnice lze analyticky vyjádřit ve tvaru $x^2 + y^2 + Mx + Ny + L = 0$; to platí, ať má x , y jakoukoli hodnotu, ovšem za podmínky, že M , N , L jsou reálná čísla. Podobně do obecného modelu (vzorce) základové větné struktury S – P – ADV lze dosazovat leckteré prvky (tj. výrazy), avšak nikoli libovolné. I v jazyce existují omezující podmínky: věty *Indie se rozprostírá v Asii, Pavel letí do Asie* jsou zcela v pořádku, nelze však smysluplně říci **Pavel se rozprostírá v Asii* ani **Indie letí do Asie*.

➤ ÚKOLY A CVIČENÍ

Určete v následujících větách základovou větnou strukturu (ZVS). Pozor na rozdíl mezi minimální větou a minimální výpovědí!

1. Skvrnu od borůvek nejprve vymyjeme horkou vodou.
2. Dejte tu vázu z poličky na stůl.
3. Snažil se přijít včas.
4. Konkurence vám bude závidět i sebemenší úspěch v podnikání.
5. Všechno souvisí se vším.
6. Mladý muž bez mobilu je dnes jako Prodaná nevěsta bez Mařenky.
7. Není ti co závidět.
8. Rozhodl se svou nemoc pokud možno ignorovat.
9. Nic mu není po chuti.
10. Rádi bychom vás nyní pozvali na malé občerstvení.
11. S něčím takovým nemohl nikdo počítat.
12. Pavel se v poslední době